

ความวุ่นวายในเมืองสยาม

๒๔ มิถุนายน - ๔ กรกฎาคม ๒๔๗๕

แถมสุข นุ่มนนท์ *

๑ ข้าตรูวันศุกร์ที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ คนกรุงเทพฯ ตื่นขึ้นรับฟังข่าวที่ไม่นึกว่าจะเกิดขึ้นได้คือ ข่าวปฏิวัติล้มล้างระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประกาศ**คณราชฎ**แจกจ่ายออกไปทั่วว่า “ด้วย บัดนี้ “คณราชฎ” ได้จับพระบรมวงษานุวงศ์ไว้เป็นประกันแล้ว ถ้าผู้ใดขัดขวางคณราชฎ ผู้นั้นจะต้องถูกลงโทษ และพระบรมวงษานุวงศ์จะต้องถูกทำร้ายด้วย.”^๑

ที่จริงบรรยากาศทางการเมืองอึมครึมด้วยข่าวลือเรื่อง “เจ็ทจะลุก” ขึ้นโค่นระบบกษัตริย์มานาน ๒ เดือนแล้ว ตอนเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้า เมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๕ ผู้คนกลัวกันมากว่าจะต้องเกิดเรื่องแน่ เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่เตรียมพร้อมเต็มที่ ถึงขนาดวังบางขุนพรหมที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิตซึ่งทรงมีอำนาจมากที่สุดขณะนั้นปิดหมดทุกด้าน คนเฝ้ายามกลางวันกลางคืนแน่นหนา^๒ แต่วันนั้นไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ผู้คนทยอยกันออกมายืนอยู่สองฟากถนน

ราชดำเนินได้สุมทุมตันมะขามตั้งแต่เช้า ยิ่งสายก็ยิ่งแน่นเมื่อทหารเรืออ่านประกาศความประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทุกคนเปล่งเสียงไชโยให้ร้อง ตลอดวันมีรถแท็กซี่ (รถตะขาบ) และรถยนต์บรรทุกทหารเหล่าต่าง ๆ ออกวิ่งบัญชาการตามถนน นักเรียนนายร้อยไปรักษาความปลอดภัยที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

คณะปฏิวัติยึดพระที่นั่งอนันตสมาคมและวังปารุสกวันเป็นกองบัญชาการ ปฏิบัติการอย่างเฉียบขาด ทหารเข้าควบคุมตามวังเจ้านาย ชนิดที่เรียกว่าเอาปืนจ่อไปทุกแห่ง^๓ ไม่มีการยอมขมอมอย่างที่เคยพยายามเข้าใจกันในภายหลัง เจ้านาย

* Ph.D. (History), คาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

^๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร (ต่อไปใช้ กชช) เอกสารส่วนบุคคล (สบ) ๙.๒.๓/๑ “ประกาศคณราชฎ” ตัวสะกดเขียนตามต้นฉบับเดิม.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง. พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (โรงพิมพ์จินวาทิตย์, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๔) หน้า ๒๔-๒๕.

^๓ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า-หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา เทวกุล ๗ สิงหาคม ๒๔๗๕, ท่านหญิงแก้ว (โรงพิมพ์จินหวาเดิม, ๒๕๒๖) ไม่มีเลขหน้า.

ประกาศ คณราษฎร

ด้วยบัดนี้ คณราษฎรได้จับ
พระบรมวงษานุวงศ์ไว้เป็นประกัน
แล้ว ถ้าผู้ใดขัดขวางคณ
ราษฎร ผู้นั้นจะต้องถูกลงโทษ
และพระบรมวงษานุวงศ์จะต้องถูก
ทำร้ายด้วย.

ฝ่ายในที่ประทับอยู่ในวังสวนสุนันทาติดกับพระ
ที่นั่งอนันตสมาคมทรงเล่าประทานว่า ถ้าใคร
อยู่ในเหตุการณ์ตอนนั้นจะรู้สึกที่น่ากลัวมาก
เพราะเสียงพูดไม่มีใครโพน เสียงรกระนาดังสนั่น
พอผู้ก่อการจับเจ้านายองค์ไหนมาได้ก็เฮกัน กลัว
เหลือเกินว่าเหตุการณ์จะเหมือนตอนปฏิวัติที่ปารีส
หรือที่รัสเซีย ขนาดวังสวนสุนันทาซึ่งมีแต่เจ้า
นายผู้หญิงทั้งนั้น ผู้ก่อการยังส่งนักเรียนนาย
ดาบมาคุมที่หน้าประตูไม่ให้ใครหนีออกไป ไบ
ปลิวส่งเข้ามามากมาย แต่ละแผ่นรุนแรง “พอ
กลัวขึ้นมา เราก็น้ำตาไหลกันหมดทุกคน”^{*}

สถานการณ์น่าสะพึงกลัวเพียงไร ดูได้จาก
จำนวนเจ้าและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ดำรงตำแหน่ง
สำคัญที่ถูกจับมาไว้ที่พระที่นั่งราชฤทธิ กอง

รักษาการด้านหน้าและกองรักษาการด้านหลัง
ในบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคม มีสมเด็จพระเจ้า
ฟ้ากรมพระยา ๑ พระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม
พระ ๑ พระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา ๑ พระองค์
พระองค์เจ้า ๓ พระองค์ หม่อมเจ้า ๘ พระองค์
หม่อมในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ ๑ คน นายทหาร
ตำรวจ ระดับพระยา ๑๐ คน ข้าราชการระดับ
พระ ๑ คน และระดับหลวงอีก ๑ คน คือ
เจ้านายที่ประทับและพักในพระที่นั่งอนันตสมาคม
มุขด้านใต้

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนคร
สวรรค์วรพินิต

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ

หม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม บริพัตร

หม่อมเจ้าหญิงพัฒนา ยุติกุล

หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์

หม่อมสมพันธ์ บริพัตร

เจ้านายที่ประทับที่พระที่นั่งราชฤทธิ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์
บริพัตร*

นายร้อยตรีพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล

นายพลโทพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลังการ
รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม

นายพลตรีหม่อมเจ้านิลประภักดิ์เกษมศรี เจ้า
กรมยุทธศึกษาทหารบก

กองรักษาการด้านหน้า

นายพันเอกพระยาพิชัยชาญณรงค์ ปลัด
มณฑลทหารที่ ๑

* พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร ประธานสภากษัตริย์นิเทศาร ดิฉัน ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒๑๙, ๑๕ เมษายน ๒๕๒๙
และนิเทศาร นະกะ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕๙, มีนาคม ๒๕๓๓.

นายพันเอกพระยาสุรเดชรัตนิต รองผู้บังคับ
การกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

นายพันเอกพระยารามณรงค์ ผู้บังคับ
การกรมทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์

นายพันเอกพระยามหาณรงค์เรืองเดช ผู้
บังคับการกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์

นายพันเอกพระยาธรรณินฤเบศร์ หัวหน้า
ตำรวจภูธรกลาง

นายพันเอกพระยาวัลลภานุสิษฐ์

นายพันเอกพระประยูทธธริยาน์ ผู้บังคับ
การกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็ก รักษาพระองค์

นายพันตำรวจตรีหลวงอัศวินศิริวิลาศ
กองรักษาการด้านหลัง

นายพลตรีหม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล เจ้า
กรมตำรวจภูบาล

หม่อมเจ้าทองแถมแก้ว ทองใหญ่

นายพันเอกหม่อมเจ้านักขัตรมงคล ผู้ช่วย
เสนาธิการทหารบก

หม่อมเจ้าพงศ์รุจา รุจิวิชัย บรรณาธิการหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง

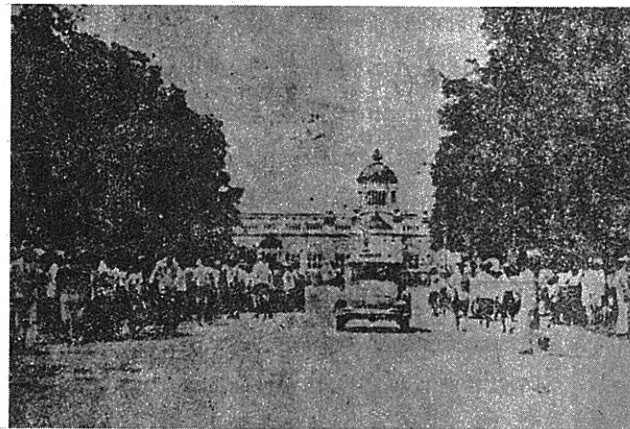
นายพลโทพระยาสิทธิราชเดโชชัย เสนาธิการ
ทหารบก

นายพลตำรวจโทพระยาอธิกรณ์ประกาศ
อธิบดีกรมตำรวจ

นายพลโทพระยาเฉลิมอากาศ เจ้ากรมอา
ภาศยาน

นายพลตรีพระยาพิชัยสงคราม* แม่ทัพกอง
ทัพที่ ๑^๕

อันที่จริงเพียงแต่ความคิดจะควบคุมองค์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ก็เป็นเรื่อง

ฝูงชนหลังไหลไปดูการยึดอำนาจ ณ ลานพระบรมรูป
ทรงม้า

ที่นำหวั่นเกรงมากอยู่แล้ว เจ้านายพระองค์นี้
ทรงเป็นที่เกรงพระบารมีของคนทั่วไป แม้ในหมู่
พระบรมวงศานุวงศ์เองยังไม่ค่อยกล้าเข้าใกล้ชิด
เพราะเป็นผู้ทรงอำนาจใหญ่ยิ่งในเมืองไทย^๖
ฉะนั้นเมื่อทรงถูกจับมาเป็นองค์ประกัน ใคร ๆ
ที่รู้ข่าวต้องคิดว่าไม่ใช่เรื่องธรรมดาเสียแล้ว

ที่วังบางขุนพรหม ความโกลาหลเกิดขึ้น
ตั้งแต่รุ่งสางวันที่ ๒๔ มิถุนายน พระเจ้าวรวงศ์
เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง พระธิดาองค์ใหญ่
ของเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์ฯ ทรงเลี้ยว

เข้าพเจ้า...ถูกปลุกขึ้นเพราะเสียงปืน
หลายนัด...ตอนนี้คำว่า “เจ๊กลูก” ซึ่งฝังอยู่
ท้ายสมองก็ไหลออกมา ถามไปว่า “เจ๊กอะไร?”
คนสวนบอกว่า “ไม่ใช่เจ๊ก คนไทยทั้งนั้น
ทหารทั้งนั้น” รู้สึกอายเจ๊กคนสวน... อีกสักครู่
เดียว พวกทหารถือปืนยาวก็เดิน...ขนาบตัว

^๕ เครื่องหมาย * คือผู้ที่ถูกจับในวันที่ ๒๖ มิถุนายน รวบรวมจากเอกสารใน กจช. แฟ้มสำนักราชเลขาธิการ (สร.)
๐๒๐๑.๑๖/๗ จดหมายพระยาพหลพลพยุหเสนา กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๗, มิถุนายน ๒๔๗๕, และ
สร.๐๒๐๑.๑๖/๑๓ เรื่อง บันทึกคำปฏิญาณตน และจากการตรวจสอบชีวประวัติบุคคลอีกหลายท่าน.

^๖ งานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสุขุมนิยประดิษฐ์ (กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, กรุงเทพฯ, ๒๕๑๐) หน้า ๑๔๐.

พวกเราทุกคน แม้แต่เด็ดย่า (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล) ซึ่งพระชันษา ๖๔ แล้ว และสมัยนั้นนับว่าเป็นคนแก่มาแล้วก็มี หอกปลายปืนจ่อเดินขึ้นมาอย่างสง่าผ่าเผย ทั้งสองข้าง ส่วนพ่อนั้นมีทหารถือปืนกลเล็ก ๆ จ่อปืนพระองค์^๗

การไปจับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่วังวรดิศก็น่าหวาดเสียวพอ ๆ กัน ทหารกลุ่มใหญ่อาวุธพร้อมมือ ใช้รถแท่งกั รถบันทุก เข้ายึดวัง ทุกคนยกปืนขึ้นบ่าในท่าเตรียมยิง และนำองค์เจ้าของวังซึ่งเพิ่งทรงฉลองพระชนมายุ ๗๐ เมื่อ ๓ วันก่อนขึ้นรถที่นั่งมีรถแท่งกัคุมหน้าคุมหลัง พร้อมรถกระบะทหารอีก ๒ คันไปยังพระที่นั่งอนันตสมาคม หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดา ซึ่งเสด็จไปถวายอาหารกลางวันในวันนั้นทรงบันทึกเล่าว่า

ถึงบ้าน บ่าย ๒ โมงเศษ พอดีหมดแรงหมดกำลัง นึกเห็นเสด็จพ่อสีเหลืองเป็นขี้ผึ้งนั่งเก้าอี้สานไม้ด้ายอย่างตามโฮเต็ลเจ็ก หน้าต่างและทางลมเดินข้างบนปิดแน่นด้วยเอาไม้ตอกตีตะปูทั้ง ๆ ที่มีลูกกรงเหล็กอยู่แล้ว ดูโต๊ะ เก้าอี้ กลับหลังหันเข้าชนฝาหมดทุกสิ่ง มีเตียงใหญ่นอนเบียด ๆ ได้ ๒ คน ๑ เตียง มีผ้าปูมุ้ง หมอนเล็ก ๆ ๑ ใบ พื้นโลโครกไปด้วยรอยตีน เพราะไม่ได้เช็ดล้าง มีประตู ๆ เดียวที่เป็นทางอากาศเดินเข้าออกได้ และประตุนั้นเปิด ๒ บานเพื่อให้ทหารยามถือหอกปลายปืน

คุมอยู่คนละบานประตู รวมทั้งการห้ามเยี่ยม ห้ามพูดด้วยแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจไม่ได้เลยว่า พ่อข้าพเจ้าได้ทำผิดสถานใด จึงถูกทำราวกับผู้ร้ายฆ่าคน^๘

สำหรับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่อีกพระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ไม่ได้มีพระนามอยู่ในบัญชีดำของผู้ก่อการ แต่บังเอิญเข้าวันนั้นเสด็จมาที่วังวรดิศ จึงถูกเชิญเสด็จเป็นองค์ประกันไปด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเอ่ยปรารภว่า “นี่เพราะท่านขุนมาบ้านฉันเที่ยว จึงต้องถูกจับ...”^๙ และเนื่องจากทั้งสองพระองค์พระชันษาสูง คนใกล้ชิดตกใจและเป็นห่วง ยังมีข่าวลือว่าพระยาทรงสุรเดช หนึ่งในผู้ก่อการจะให้ชวนคอเจ้านาย ก็ยิ่งออกสันชวัญหายกันไปหมด^{๑๐} แม้ว่าสมเด็จพระยาดำรงฯ เองจะทรงพยายามปลอบพระทัยพระโอรส พระธิดา ว่า “การที่เราเอาพ่อไปคุมไว้ด้วยกันกับสมเด็จพระนริศฯ นั้นพ่อเข้าใจว่าไม่ได้เป็นเพราะเขาเกลียดชังหรือว่าเขาประสงค์จะทำร้าย เขาเอาไปด้วยเห็นว่าเป็นคนสำคัญของบ้านเมือง จะเอาไปไว้เป็นประกันให้ปลอดภัยของเขาเอง” แต่ในภาวะตึงเครียดเข้าด้ายเข้าเข็มขณะนั้น ไม่มีใครเดาได้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้ายังทรงยอมรับกับพระธิดาของสมเด็จพระยาดำรงฯ ว่า “ฉันรู้สึกว่าได้เป็นคนร้องไห้ง่ายเลย แต่นี่ร้องเสียใหญ่เพราะสงสารเสด็จ

^๗ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕-๕๗.

^๘ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ๒๓ สิงหาคม ๒๕๓๓, วัชรินทร์การพิมพ์, กรุงเทพฯ, หน้า ๑๓.

^๙ “บันทึกหม่อมเจ้าหญิงพัฒนาฯ ดิศกุล” ใน สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒.

^{๑๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒.

พ่อของเธอว่าแก่แล้วพระชันษาดัง ๗๐ ปี”^{๑๑}

บรรยายกาศตามวังเจ้านายชิมเซา พระธิดาของวังบางขุนพรหม ทรงบันทึกว่า

เด็ย่า (กรมหลวงพิพิธรัตนกิริฎกุลินี) และพวกเราไปนั่งกันอยู่ที่หน้าอัมรินทร์หินอ่อน พร้อมด้วยคนที่วังหลายคน ...ไม่ได้ข่าวเลยว่าพ่อแม่เป็นอย่างไรจนราวบ่าย ๓ โมง จึงได้มีประกาศมาใบหนึ่งมาจากไหนก็ไม่ทราบ ส่งต่อ ๆ กันขึ้นมา จำได้ว่าอ่านไปได้สัก ๓ บรรทัด มีกาตก แล้วมีลายพระหัตถ์พ่อ ๒-๓ คำ เห็นแล้วกลืนน้ำตาไม่อยู่ ท้ายประกาศมีลายเซ็นพระนามก็ตั้งใจกันว่ายังมีพระชนม์อยู่...^{๑๒}

คณะปฏิวัติดำเนินงานอย่างอุกถลักหลายคนเพิ่งทราบว่าเกิดอะไรขึ้นรวมทั้งเพิ่งรู้จักชื่อ “คณะราษฎร” เมื่อเห็นประกาศคำแถลงการณ์^{๑๓} เพราะก่อนลงมือปฏิวัติ ทุกอย่างถูกปกปิดเป็นความลับสุดยอด ไม่มีใครต้องการเผชิญชะตากรรมในคุกตะรางเหมือนพวกกบฏ ร.ศ.๑๓๐ ที่ทำงานพลาดมาแล้ว คนวางแผนปฏิบัติการทั้งหมดในเช้าวันนั้นคือ พระยาทรงสุรเดช อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาทหารในกรมยุทธ

ศึกษาทหารบกและมีคนรู้เรื่องรวมแล้วไม่เกิน ๑๒ คน ผู้ร่วมงานคนอื่น ๆ เป็นเพียงผู้ทำงานตามคำสั่งของ “ครู” หรือ “ผู้บังคับบัญชา” การจับตัวเจ้านายและขุนนางชั้นหัวหน้าทำกันอย่างเสี่ยง ๆ คนที่จะไปทำหายากโดยมากหลบหน้าไม่ยอมถูกเรียกใช้^{๑๔} ในตอนนั้นคนทั้งเมืองพูดและคิดกันว่าคณะผู้ก่อการยึดอำนาจได้ง่าย เพราะทำตามคำสั่ง หรืออำนาจสูง เกือบจะเรียกอย่างฝรั่งว่าพลุก^{๑๕}

ยิ่งสาย บรรยายกาศยิ่งเครียด คณะผู้ก่อการไม่ทราบว่าจะเจ้าชีวิตคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งประทับอยู่ที่พระราชวังใหม่ “ไกลกังวล” หัวหิน จะทรงตัดสินใจอย่างไรเวลานั้นกำลังทหารอยู่ในพระราชอำนาจพร้อม ทั้งกองพลที่ ๒ ปราจีนบุรี กองพลที่ ๓ นครราชสีมา กองพลที่ ๔ นครสวรรค์ กองพันพิเศษเพชรบุรี กองบินน้อยที่ ๕ ประจวบ คีรีขันธ และกองพันทหารราบราชบุรี ในตอนเย็น พระยาพลพลพยุหเสนา หัวหน้าผู้ก่อการจึงสั่งให้นาวาตรีหลวงศุภชลาศัย นำหนังสือของคณะ

^{๑๑} โปรดดู ท่านหญิงแก้ว ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้ายาจารย์ - ลูกชายใหม่ (หม่อมเจ้าอาวตติศ ดิศกุล) ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๗๕ และ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า - หม่อมเจ้าหญิงอัปภราภา เทวกุล ๗ สิงหาคม ๒๔๗๕.

^{๑๒} พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔. ประกาศดังกล่าว เดิมมีข้อความว่า “ด้วยตามที่คุณคณะราษฎรได้ยึดอำนาจปกครองแผ่นดินไว้ได้ โดยมีความประสงค์ข้อใหญ่ที่จะให้ประเทศสยามได้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ข้าพเจ้าขอให้ทหาร ข้าราชการทั้งหลาย จงช่วยรักษาความสงบ ปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้านายที่คณะราษฎร เพื่อเป็นการเห็นแก่ชาติบ้านเมือง” สมเด็จพระนครสวรรค์ฯ ทรงขอแก้และเพิ่มเติมตอนท้ายเป็น “ข้าพเจ้าขอให้ทหาร ข้าราชการ และราษฎรทั้งหลายจงช่วยกันรักษาความสงบ อย่าให้เสียเลือดเนื้อของคนไทยกันเองโดยไม่จำเป็นเลย” แล้วจึงยอมลงพระนาม

^{๑๓} อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือเอก สินธุ์ กมลนาวิน (โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๒๐) คำไว้อาลัยของ พลเรือตรี ชลิต กุลกำธร หน้า ๒๑.

^{๑๔} นรนิติ เศรษฐบุตร และ ชาลวิทย์ เกษตรศิริ, บันทึกพระยาทรงสุรเดช เมื่อวันปฏิวัติ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ (โรงพิมพ์อักษรไทย, กรุงเทพฯ, ๒๕๑๔) หน้า ๖๐ และ หน้า ๓.

^{๑๕} กจช. สบ. ๓.๑๓/๒๖ เรื่อง พิเคราะห์การงานของคณะราษฎรและคณะรัฐบาลใหม่โดย จ.ร.

ราษฎรไปทูลเกล้าฯ ถวายเชิญเสด็จกลับกรุงเทพฯ เพื่อตกลงเปลี่ยนแปลงพระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ถ้าทรงตอบปฏิเสธก็จะเลือก “เจ้านายพระองค์อื่น” เป็นกษัตริย์แทน

เป็นที่น่าสังเกตว่าภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมงข้อเรียกร้องของคณะผู้ก่อการ “อ่อน” ลงไปมาก เพราะในตอนเช้าได้ประกาศฯ ไว้ว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบปฏิเสธ “ก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ” และ “ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา”^{๑๖}

ธงมหาราชที่เคยปลิวไสวที่พระที่นั่งอนันตสมาคมถูกลดลง คณะผู้ก่อการเข้าไปใช้พระที่นั่งเป็นที่ทำงาน มีพระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดชและพระยาฤทธิอัคเนย์เป็นผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร หลวงประดิษฐมนูธรรมรับผิดชอบฝ่ายพลเรือน ในช่วงนี้ผู้ก่อการทำงานซุ่มนุ่นวนวาย ไหนจะพระวัชระพนเรื่องคำตอบขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไหนจะต้องมีอำนาจมีบารมีเฉียบขาดเหมือน “เจ้าเหนือหัว” ไหนจะต้องหาพวกมาทำงาน พระยาพหลฯ ลงมือจัดการเองทุกเรื่องนับตั้งแต่ยึดสถานที่และเครื่องมือสำคัญ ๆ เช่น กรมช่างแสง คลังแสง กรมไปรษณีย์โทรเลข สถานีวิทยุวังพญาไท สถานีรถไฟหัวลำโพง คุ้หมังติดต่อของกระทรวงการต่างประเทศ คุ้หมังติดต่อของสื่อสาร และการรถไฟเรียกเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารและพลเรือนมาพบ

โดยใช้คำสั่งว่า “ให้มาเดี๋ยวนี้” ออกคำสั่งถึงหนังสือพิมพ์ทุกฉบับว่า ก่อนตีพิมพ์ออกวางตลาดจะต้องผ่านการเซ็นเซอร์ของผู้รักษาการฝ่ายทหาร สั่งให้เจ้าของโรงมหรสพเปิดการแสดงได้เพียงแค่ ๔ พุ่ม สั่งห้ามทหารออกจากบริเวณกรมระหว่างเวลา ๑๔.๐๐-๐๖.๐๐ น. สั่งผู้บัญชาการกรมชุมพลให้จัดส่งทหารไปรักษาการที่พระที่นั่งอนันตสมาคมวันละ ๑๐๐ คน ผลัดเปลี่ยนกันทุกวัน ขณะเดียวกันก็มีคำสั่งถึงแม่ทัพเรือ (นายพลเรือตรีพระยาปริชาตยุทธรังตำแหน่ง) ให้จัดทหารในสังกัดเรือพระที่นั่งมหาจักรีไปรักษาการร่วมด้วย โดยใช้กำลังทหาร ๑ หมวด ๆ ละ ๓ หมู่ ๆ ละ ๘ คน และสั่งให้กรมพัสดุธหารเรือจัดอาหารไปเลี้ยงทหารวันละ ๒ มื้อ คือมื้อเช้า ๐๘.๐๐ น. และมื้อเย็น ๑๖.๐๐ น. สั่งให้ทหารไปรักษาการอยู่ที่พญาไท บางชื่อ สถานีบางกอกน้อย ศาลาแดง นอกจากนี้ยังติดต่อร้านขายปืนและห้างร้านต่าง ๆ ขอปืนสั้น ปืนยาว ขอตะเกียงแสงจันทร์ ตะเกียงดีดุด (ชนิดโคมรัว) พร้อมน้ำมัน ขอน้ำมันเบนซิน น้ำมันเครื่อง ขอน้ำแข็ง^{๑๗} รวมไปถึงเรื่องหมุ่หมิมที่ควรจะมีผู้อื่นสั่งการ แทนที่หัวหน้าคณะปฏิวัติจะต้องลงมือเอง เช่น สั่งให้กระทรวงกลาโหมจัดตู้เซฟ ๑ ใบ ตู้ใส่หนังสือ ๒ ใบ รถจักรยานยนต์ชนิดมีไคร์คาร์ ๒ คันพร้อมคนขับ เต้นท์ทิมพลหรือเต้นท์รูปไข่เพื่อใช้เป็นที่พักทหาร ๑๒ เต้นท์ โดยให้ส่งไปที่พระที่นั่งอนันตสมาคมด่วน^{๑๘} และมีหนังสือขอ

^{๑๖} ดู ประวัติการของประเทศสยามในการเปลี่ยนแปลงพระธรรมนูญการปกครองใหม่ (โรงพิมพ์วัฒนาผล, พระนคร, ๒๔๗๕) หน้า ๕-๑๓.

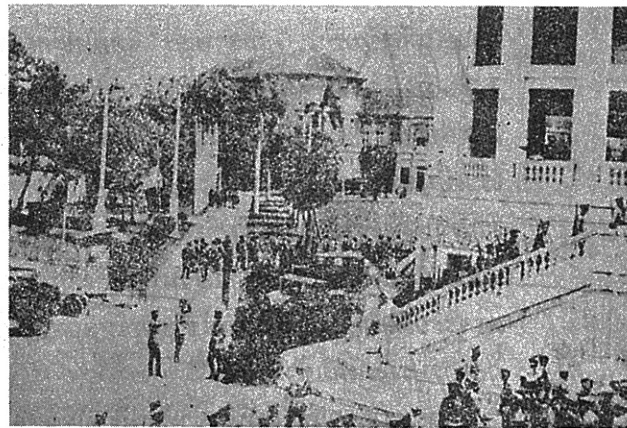
^{๑๗} รวบรวมมาจากคำสั่งพระยาพหลพลพยุหเสนาใน กชช. แฟ้ม สร.๐๒๐๑.๑๖/๒๐, สร.๐๒๐๑.๑๖/๓๒, (๒) ๐๒๐๑.๑๔/๑, (๒) สร.๐๒๐๑.๑๒.๒/๑, (๒) สร.๐๒๐๑.๑๐/๒, สร.๑๒๐๑.๑๖/๒๑.

^{๑๘} ดู คำสั่งพระยาพหลพลพยุหเสนา ใน กชช. สร. ๑๒๐๑.๑๖/๒๑, (๒) สร.๐๒๐๑.๔/๑

เบิกวัสดุใช้สอยจากปลัดพลชลงกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นรายละเอียดปลีกย่อย มีทั้งที่ทับกระดาษ ที่วางปากกา กาวน้ำ น้ำหมึกแดง ด้ามปากกา กระปุก หมึก ที่เหลาดินสอ แฟ้ม ของจดหมาย สมุดฉีก กระดาษขี้ผึ้งโรเนียว แหนบหนีบกระดาษ เขือก ตะกร้าทิ้งกระดาษ ไม้บรรทัดและอื่น ๆ วัสดุเหล่านี้ พระยาพหลฯ สั่งเป็นรายวันอยู่ตลอดทั้งอาทิตย์^{๑๙} ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ สมาชิกคณะ ร.ศ.๑๓๐ เล่าเหตุการณ์วันนั้นว่า พระยาพหลฯ ได้ให้หลวงประดิษฐมนูธรรมเชิญคณะ ร.ศ.๑๓๐ ไปพบ ร.ต.เนตร จึงพาเพื่อน ๆ ที่หาตัวได้ในขณะนั้น มี ร.ต.ถัด รัตนพันธุ์ และ ร.ท.จรรยา ณ บางช้าง เข้าไปในพระที่นั่งอนันตสมาคม

...เราเข้าไปพบ ท่านหัวหน้าคณะ ...แล้วเจ้าคุณพหลฯ ก็เชิญให้เราไปพบกับหลวงประดิษฐ์ฯ ทางด้านใน หลวงประดิษฐ์ฯ กำลังสั่งงานอยู่ พอรู้ว่าพวกเราไปหา ก็ลงงานเดินยิ้มแต่เข้ามา แล้วเราก็สนทนากันอีกบ้างเล็กน้อย เพราะเวลาเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับหลวงประดิษฐ์ฯมากในขณะนั้น ...หลวงประดิษฐ์ฯ ขอให้เราเลือกพวกเราที่ว่าง ๆ และชำนาญกฎหมายส่งเข้าช่วย... เราจึงเลือกเอา จรรยา ณ บางช้าง ส่งไว้ช่วยเหลือแต่คนเดียว ส่วนพวกที่ทำงานหนังสือพิมพ์อยู่ หลวงประดิษฐ์ฯได้ขอร้องให้ช่วยเป็นปากเสียงอย่างเต็มที่ อย่าได้ไปไหนเลยเป็นอันขาดในระหว่างนั้น เราก็รับปากและกล่าวคำอำลา...^{๒๐}

แผนงานที่เป็นระบบของคณะก่อการมีขึ้นหลังจากจับเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้

ทหารเข้ารักษาการพระที่นั่งอนันตสมาคม อันเป็นกองบัญชาการคณะปฏิวัติ ๒๔๗๕

เป็นตัวประกันได้แล้ว เป็นแผนกระจายอำนาจให้ทั่วโดยเร็วที่สุดทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้ทหารในกรุงเทพและธนบุรีไปกำกับตำรวจทุกสถานี สถานีละ ๒ คน ถ้าทหารประจำการไม่พอให้เรียกทหารกองหนุน พร้อมกันนี้ให้นายทหารไปประจำเสนาบดีกระทรวงละ ๒ คน เพื่อควบคุมดูแลกิจการ กระทรวงไหนไม่มีเสนาบดีให้ส่งไปที่ปลัดพลชลง

สำหรับส่วนภูมิภาค มณฑลไหนมีกองทหาร ก็ให้เทศาภิบาลเข้ามารักษาการในกรุงเทพฯ แล้วให้ผู้บัญชาการหรือผู้บังคับการทหารทำหน้าที่แทน มีอำนาจสั่งการอย่างเด็ดขาด ส่วนมณฑลที่ไม่มีมีกองทหาร ให้ปรึกษาราชการกันระหว่างเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด อธิบดีผู้พิพากษา และผู้บังคับการตำรวจอัยการมณฑล

แต่แผนงานที่สำคัญที่สุดของคณะผู้ก่อการคือ แผนชักจูงราษฎรเข้าเป็นพวก มีการรับสมัคร

^{๑๙} สร.๑๒๐๑.๑๖/๒๙ พระยาพหลพลพยุหเสนา-ปลัดพลชลงกระทรวงมหาดไทย, ๒๔ มิถุนายน-๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๒๐} ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์, เรื่องคน ๖๐ ปี, (หุ่นส่วนจำกัดเซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์ กรุงเทพฯ, ๒๕๒๓) หน้า ๑๗๒.

ผู้ช่วยเหลือเข้าเป็น “คนราษฎร” โดยให้ผู้สมัครลงชื่อ ที่อยู่ อาชีพ และสาบานตัวว่า จะช่วยเหลือและยอมเสียสละ แล้วจึงได้รับแจกเครื่องหมายเข้าเป็นสมาชิก^{๑๑} จึงน่าจะเป็นได้ว่า สมาชิกคนราษฎรที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นมากมายหลายเท่าตัวว่าผู้ลงมือปฏิบัติจริง ๆ ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน คงจะรวมสมาชิกผู้เสนอตัวเข้าช่วยเหลือคณะผู้ก่อการประเพณีนี้เข้าไปด้วย^{๑๒}

คณะผู้ก่อการเริ่มมั่นใจว่าทำปฏิวัติได้สำเร็จในตอนเย็นวันที่ ๒๔ มิถุนายน เมื่อเสนาบดีและปลัดทูลฉลองของกระทรวงต่าง ๆ รวม ๑๒ คนมาประชุมกับคณะผู้ก่อการที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เสนาบดีไม่มาประชุมมี ๓ พระองค์ สองพระองค์ในจำนวนนี้ทรงถูกเฟ่งเล็งว่าเป็นต้นเหตุของการปฏิวัติ^{๑๓} คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถูกคุมขังอยู่ในพระที่นั่งอนันตสมาคม และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

ทรงหลบหนีขึ้นรถจักรดีเซลจากหัวลำโพงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่หัวหินเมื่อตอนบ่ายโมงกว่า ๆ ผู้ใกล้ชิดกับเหตุการณ์เล่าว่า พระยาประทีปกลศาสตร์ นายช่างรถไฟเป็นคนพากรมพระกำแพงฯ เข้าไปพักอยู่ที่โฮเต็ลราชธานีที่หัวลำโพงตั้งแต่ตอน ๑๐ โมงเช้า เดินเข้าไปทางประตูใหญ่ของโรงแรมอย่างไม่สะทกสะท้านและไม่มีใครสนใจ คอยอยู่ที่นั่น ๓ ชั่วโมงกว่ารถจักรจะออกจากหัวลำโพงโดยที่คณะผู้ก่อการหาตัวไม่พบ^{๑๔} ส่วนอีกพระองค์หนึ่งคือพลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหนวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหมทรงไปดูงานที่หัวหิน

หลังการประชุม คณะผู้ก่อการออกแถลงการณ์ว่า ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจการปกครองแทนพระมหากษัตริย์แล้ว เพราะฉะนั้นงานราชการทุกเรื่องที่เคยกราบบังคมทูลให้นำเสนอผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารและให้ทุกคนทำงานต่อไปตามปกติ ไม่ต้องตื่นตื่น^{๑๕}

^{๑๑} กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๒๑ บันทึกกลับ ไม่ลงวันที่ แต่เข้าใจว่าน่าจะเป็นวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๑๒} ผู้เขียนมีความเห็นว่าผู้ก่อการที่ใช้ชื่อ “คนราษฎร” ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้นมีประมาณ ๑๒ คน คือ ผู้ที่เข้าร่วมประชุมกับคณะเสนาบดีเมื่อบ่ายวันเดียวกัน หลักฐานหลายอย่าง รวมทั้งข้อเขียนของพระยาพหลพลพยุหเสนา และพระยาทรงสุรเดชก็ยืนยันในเรื่องนี้ อย่างไรก็ตามเมื่อ “คนราษฎร” เข้าเฝ้าขอพระราชทานขมาโทษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๔๗๕ จำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็น ๕๗ คน และตาม **ธรรมนูญคนราษฎร** ซึ่งเขียนไว้เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ระบุว่า “บุคคลผู้เริ่มการและบุคคลซึ่งได้ลงมือกระทำในการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยามเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕” มี ๑๐๑ คน ส่วนการสำรวจครั้งล่าสุดในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ พ.ศ. ๒๔๙๓ มีจำนวน ๙๕ คน (ตรวจค้นจาก กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๔๘ และเรื่อง **ธรรมนูญคนราษฎร** ใน กจช. เอกสารส่วนบุคคล (สป.) สป.๓.๑๐/๑.

^{๑๓} The Straits Echo, Tuesday, June 28, 1932.

^{๑๔} กจช. สร.๐๒๐๑.๔/๔ คำให้การนายจรรยา สุคนธมัต และคำให้การนายอัน ฝิยวประดิษฐ์ ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๑๕} กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๒๑ แถลงการณ์คนราษฎร ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕.

คำวันนั้น ประชาชนที่อยู่ใกระแสรับคลื่นวิทยุวังงญาไทที่มีกำลังส่ง ๑๐ กิโลวัตต์ ได้รับทราบเรื่องทหารยึดอำนาจการปกครองวิทยุอ่านประกาศคนราษฎรฉบับประณามพระราชวงศ์จักรีถึง ๒ ครั้ง ติดตามด้วยประกาศแถลงการณ์คำสั่งต่าง ๆ และรายงานการประชุมคณะเสนาบดีและปลัดทูลฉลอง ประชาชนต่างจังหวัดแม้กระทั่งเมืองชายแดนไกล ๆ รู้เรื่องการปฏิวัติจากเครื่องกระจายเสียงของทางอำเภอและจังหวัดแต่ละแห่งมีประชาชน พระสงฆ์องค์เจ้าไปฟังกันเนืองแน่น แม้จะไม่เข้าใจอะไรดีนัก แต่ที่ชุมนุมต่างดีใจ ให้รอรับการเปลี่ยนแปลง^{๒๖}

สำหรับทหารที่ไม่ใช่พวกก่อการ ส่วนใหญ่หรือแทบทั้งหมดไม่รู้เรื่องอะไรเลย พวกที่ออกมาปฏิบัติการตอนเช้าวันที่ ๒๔ มิถุนายน เช่นพวกนักเรียนนายร้อย ทหารปืนใหญ่ ทหารรถถัง มาตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา พวกนายทหารราบและทหารหัวเมืองหลายกองพลไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ไม่ได้ออกมาต่อสู้ เพราะวันนั้นนายทหารผู้ใหญ่ในกองทัพตั้งแต่เสนาบดีกระทรวงกลาโหม รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ผู้บัญชาการกองพลที่ ๓ ลาราชการไปพักผ่อนตากอากาศ หาดคนออกคำสั่งไม่ได้ ส่วนผู้ที่มีอำนาจออกคำสั่ง เช่น เสนาธิการทหารบก (พลโทพระยาสิทธิราชเดโชชัย) เจ้ากรมอากาศยาน (พลโทพระยาเฉลิมอากาศ) ปลัดมณฑลทหารที่ ๑ (พ.อ.พระยาพิชัยชาญณรงค์) ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ (พ.อ.พระยามหาณรงค์เรืองเดช) ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ (พ.อ.พระ

ประยูทธอรียัน) คณะผู้ก่อการก็ไวพ้อ จับตัวไว้ได้หมด นอกจากนี้ กองทัพอากาศมีการรวมศูนย์เข้าสู่ส่วนกลางโดยมีกรุงเทพฯ เป็นหัวใจการบังคับบัญชา เมื่อคณะก่อการคุมกรุงเทพฯ ไว้ได้ ก็สามารถควบคุมทหารฝ่ายหัวเมือง ซึ่งต้องรอบังคับจากศูนย์กลางในกรุงเทพฯ ได้อีกต่อหนึ่ง

เหตุการณ์ในกรุงเทพฯ เข้าวันที่ ๒๔ มิถุนายน ทำให้ทหารตามหัวเมืองว่าวุ่นมากจับต้นชนปลายไม่ถูก ไม่รู้ว่าอะไรเกิดขึ้นจริง ๆ อย่างเช่นพลตรีหม่อมเจ้าทองทิพย์ ทองใหญ่ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๒ ที่ปราจีนบุรี มีพระชายาเป็นชาวรัสเซีย ตื่นตกใจมาก กลัวว่าพวกปฏิวัติจะฆ่าเจ้าและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หมดแบบเดียวกับที่พวกบอลเชวิคในรัสเซียฆ่าพ่อแม่และญาติของพระชายา จึงรับสั่งให้พันตรีผิน ชุณหะวัณ หัวหน้านายทหารฝ่ายเสนาธิการ (ยศและตำแหน่งในขณะนั้น) พร้อมด้วยเจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ นายช่างทางเขตรถไฟใช้รถโยกของทางรถไฟออกจากปราจีนบุรีมาดูแลเหตุการณ์ในกรุงเทพฯ เมื่อตอน ๒ ทุ่ม วันที่ ๒๕ มิถุนายน ทั้งสองคนถูกฝนมาตลอดทาง ลงรถไฟที่สถานีรถไฟคลองตัน เดินผ่านทุ่งนาเข้ากรุงเทพฯ และขึ้นรถไฟกลับปราจีนบุรีในวันรุ่งขึ้น กราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ ให้ทรงทราบ^{๒๗}

กล่าวได้ว่า การปฏิวัติเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน เป็นเพียงผลงานของทหารกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้น และแม้ว่าเมื่อสำเร็จแล้ว ทหารบางคนอาจจะพอใจต่ออำนาจวาสนา แต่บางคนจะไม่เข้าใจและคิดว่า “ทหารเสียชื่อเสียงเกียรติยศมาก นำอายุชาวต่างประเทศเขาเหลือเกินเพราะ

^{๒๖} กจข. สร.๐๒๐๑.๒๕/๒๓๙, นายสงวน ศิลปเจริญ - สภาผู้แทนราษฎร, ๑๓ สิงหาคม ๒๔๗๕.

^{๒๗} อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลผิน ชุณหะวัณ (อรุณการพิมพ์, กรุงเทพฯ, ๒๕๑๖) หน้า ๑๔.

ทหารเป็นผู้ป้องกันรักษาชาติ แล้วมาเกิด
กบฏต่อชาติเสียเองและได้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัต
ยากันมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ แล้ว เป็นการนานมา
แล้ว ไม่น่าจะเป็นอย่างนี้เลย”^{๒๘} และมีนายทหาร
สืบราชการลับของคณะราษฎรเขียนจดหมายถึง
พระยาพหลพลพยุหเสนา แสดงความเห็น
ว่า “ทหารไม่ควรเกี่ยวข้องในทางการเมือง ปลดปล่อย
แผนกพลเรือนเขาทำกันดีกว่า ทหารควรรักษา
เหตุการณ์อยู่ภายนอก จึงจะถูกทาง”^{๒๙}

พานจากกรุงเทพฯ ไปที่พระราชวังไกลกังวล
ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปก
เกล้าเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ
ทรงเล่าเรื่องตอนเช้าวันที่ ๒๔ มิถุนายนว่า

...เช้าวันนั้นรู้เรื่องกันที่สนามกอล์ฟนั้น
แหละ...พอเหตุการณ์เกิดขึ้นแล้ว พระยาอิศราฯ
(พระยาอิศราธิราชเสวี อธิบดีกรมมหาดเล็ก
-ผู้เขียน) เป็นคนไปกราบบังคมทูลให้ในหลวง
ทรงทราบ ในหลวงก็รับสั่งว่าไม่เป็นไรหรอก
เล่นกันต่อไปเถอะ แต่ฉันกลับก่อน จนเสด็จ
กลับมากับรับสั่งกับฉันว่า “ว่าแล้วไหมล่ะ” ฉัน
ทูลถามว่า “อะไร ใครว่าอะไรที่ไหนกัน” จึง
รับสั่งให้ทราบว่า มีเรื่องยุ่งยากทางกรุงเทพฯ
ยึดอำนาจและจับเจ้านายบางพระองค์...^{๓๐}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “ทรงยอม”
คณะผู้ก่อการตั้งแต่วันที่แรกที่ทรงรับทราบข่าว
พลตรีพระยาอานุกาพไตรภพ ผู้บัญชาการ

ทหารบก กองทัพที่ ๓ ที่นครราชสีมา ซึ่งขณะ
นั้นพาลูกสาวที่ป่วยหนักไปตากอากาศที่หัวหิน
ได้รับพระบรมราชโองการให้เข้าเฝ้าถวายความ
เห็น เมื่อพระยาอานุกาพฯไปถึงประมาณ ๙
โมงเศษ ทราบว่าเสด็จจากห้องประชุมเสียแล้ว
เพียงแต่โปรดเกล้าฯให้กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียง
ไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหมผู้บังคับบัญชา
มาทอดพระเนตรการยิงปืนกลที่สนามบินหัวหิน
เป็นผู้ฟังความคิดเห็นแล้วนำขึ้นกราบบังคมทูล
อีกต่อหนึ่ง พระยาอานุกาพฯถวายความเห็น
เวลานั้นยังเข้าอยู่มาก ขอพระราชทานเครื่อง
บินเร็วสักลำหนึ่งรับไปประจำการที่นครราชสีมา
ซึ่งกะว่าจะถึงประมาณเที่ยงแล้วจะนำกองพลที่
๓ ลงมาถึงแก่งคอย หรือถ้าลงมาถึงพาชีได้ก็จะ
ลงมารอคำสั่งอยู่ที่นั่นและจะติดต่อกับกองพลที่
๔ นครสวรรค์ด้วย แต่พระยาอานุกาพฯไม่ได้รับ
พระราชทานเครื่องบินเป็นการแสดงว่าไม่ทรงเห็น
ชอบการต่อต้าน ในตอนบ่าย พระยาอานุกาพฯ
จึงเสด็จขึ้นรถไฟไปกรุงเทพฯ พอถึงสถานี
บ้านน้อย เพชรบุรี สวณกับขบวนรถไฟพิเศษของ
กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พร้อมด้วยพระ
ชายาและข้าหลวงมหาดเล็ก กรมพระกำแพงฯ
รับสั่งให้พระยาอานุกาพฯกลับหัวหินพร้อม
พระองค์ท่าน เพราะสายเกินไปที่จะกลับโคราช
เนื่องจากรถไฟถูกคณะผู้ก่อการยึดหมดแล้ว”^{๓๑}

คำวันนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า

^{๒๘} กจข. สร.๐๒๐๑.๑๖/๓๕ เรื่องรายงานผู้สืบราชการลับ (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๖).

^{๒๙} กจข. สร.๐๒๐๑.๑๖/๓๕ เรื่องรายงานผู้สืบราชการลับ (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๖).

^{๓๐} สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย (รวบรวม) “พระราชบันทึกทรงเล่า สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ” ใน เบื้อง
แรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัยพุทธศักราช ๒๔๗๕ - ๒๕๐๐ (พระนคร,
มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖) หน้า ๓.

^{๓๑} อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุกาพไตรภพ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) (โรงพิมพ์
กรมแผนที่ทหารบก พระนคร ๒๕๐๔) หน้า ๙๐ - ๙๑.

เจ้าอยู่หัวทรงประชุมร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งบางพระองค์บังเอิญเสด็จมาประทับตากอากาศอยู่ที่หัวหิน บางพระองค์เสด็จมาตรวจราชการทหารทางมณฑลปักษ์ใต้ มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ พระสัสสุระ (พ่อตา) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้เคยทรงลงพระนามเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาพรธนี สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน กรมหลวงสิงหนวิกรมเกรียงไกร พระองค์เจ้าอลองกยูงและพลตรีพระยาพิชัยสงคราม แม่ทัพที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีทางเลือก ๓ ทางคือ ๑. เสด็จหลบหนีไปต่างประเทศ ๒. เสด็จกลับกรุงเทพยินยอมรับคำเชื้อเชิญของคณะผู้ก่อการ และ ๓. รวบรวมกำลังทหารหัวเมืองยกทัพเข้าไปกรุงเทพฯ โดยหวังว่าทหารบางหน่วยในกรุงเทพฯ ที่ยังลังเลใจอยู่อาจจะมาสวามิภักดิ์ได้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยเลือกข้อ ๒ คือ เสด็จกลับกรุงเทพฯ เหตุผลที่แท้จริงในชั่วโมงวิกฤติเป็นอย่างไรไม่มีใครหยั่งทราบได้ แต่อีก ๒ เดือนต่อมาได้ทรงอธิบายให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระภาติยะ (หลานอา) ทราบว่า “ฉันจะนั่งอยู่บนราชบัลลังก์อันเปื้อนไปด้วยโลหิตไม่ได้” ^{๓๒}

ยังมีเหตุผลอีกข้อหนึ่งที่สมเด็จพระบรมราชินีได้ทรงเล่าไว้เองว่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไตร่ตรองอยู่ ได้มีพระราชดำรัสถามความเห็นจากพระองค์ว่า “หญิงว่ายังไง” และได้ทูลตอบว่า “เข้าไปตายก็ไม่ใช่ไร ต้องมีศักดิ์ศรี มีสัจจะ” คำตอบนั้นมีส่วนทำให้พระองค์ทรงตัดสินพระทัยได้อย่างเด็ดขาด^{๓๓} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาว่า “...ฉันต้องยอมรับว่าทั้งสมเด็จพระและหญิงอาภา (พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาภาพรธนี พระชนนีของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี-ผู้เขียน) ควรจะได้รับเกียรติศักดิ์อย่างสูงที่แสดงความกล้าหาญอย่างยิ่งเช่นนั้น เพราะเราทุก ๆ คนทราบดีว่าถึงเรายอมกลับกรุงเทพฯ ต่อไปเขาจะฆ่าเราเสียก็ได้ ผู้หญิงสองคนนั้นเขากลายยอมตายเสียดีกว่าที่จะเสียเกียรติศักดิ์ เมื่อเขาดกลองเช่นนั้น ฉันก็เห็นด้วยทันที...” ^{๓๔}

แม้จะได้ทรงตัดสินพระทัยแล้ว และทรงทราบว่าคุณคณะผู้ก่อการกำลังเร่งเร้ารับคำขาดของรัฐบาลมาถวาย คืบนั้น “ฉันนอนเกือบไม่หลับเลย สงสัยว่าความรู้สึกของฉัน... คงจะคล้ายกับทหารในเวลาสงคราม ซึ่งจะต้องเข้าประจันบานกับเข้าศึกในวันรุ่งขึ้น” ^{๓๕}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธไม่ยอมเสด็จกลับกับเรือรบหลวง “สุโขทัย” ที่คณะผู้ก่อการจัดส่งไปถวาย แต่ทรงเดินทางโดยขบวนรถไฟพิเศษถึงสถานีสวนจิตรลดาประมาณ

^{๓๒} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (สำนักพิมพ์คลังวิทยา, กรุงเทพฯ, ๒๕๑๗) หน้า ๖๔๙.

^{๓๓} พระราชประวัติสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ (บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑) หน้า ๖๔.

^{๓๔} เพิ่งอ้าง.

^{๓๕} พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, อ้างแล้ว, หน้า ๖๕๐.

๑.๐๐ นาฬิกา วันอาทิตย์ที่ ๒๖ มิถุนายน สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ทรงเลาบรรยากาศคำคินันน์ว่า

...แฮมเจียบจริง ๆ พอในหลวงเสด็จพระราชดำเนินจากรถไฟ มีราษฎรคนหนึ่งอยู่ที่สถานีกราบถวายบังคมแล้วก็ร้องไห้ ไม่ทราบเหมือนกันว่าเป็นใคร อายุประมาณ ๓๐ กว่าเห็นจะได้ ในหลวงไม่ได้รับสั่งอะไร เราก็กลับกันมาที่วังนี้ ตลอดทางเจียบแล้วก็เศร้า เราผ่านพระที่นั่งอนันตสมาคมก็ไม่มีอะไร มาทราบเอาที่หลังว่าบนพระที่นั่งอนันตฯ เขาตั้งปิ่นไว้เต็มหมดเพราะรู้ว่าเราจะมาทางนั้น...^{๓๖}

เมื่อทราบข่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับกรุงเทพฯ หากมีใครเคยคิดจะต่อสู้กับคณะผู้ก่อการ ก็ย่อมเลิกคิดทันที เป็นอันว่าการยึดอำนาจการปกครองสำเร็จลงอย่างราบรื่น หนังสือพิมพ์ต่างประเทศหลายฉบับ เช่น *The Straits Echo*, *Penang Gazette* และ *Straits Chronicle* และ *Sunday Gazette* เสนอข่าวว่าทุกอย่างเป็นไปอย่างออมชอมและสงบเจียบ นับเป็นการปฏิวัติที่เรียบร้อยมากที่สุดเป็นประวัติการณ์ จะมีแต่หนังสือพิมพ์กัมพูชพจมานของเขมรฉบับเดียวที่ลงข่าวนอกเหนือไปว่า ขณะที่ผู้ก่อการไปเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีมาจากหัวหินนั้น สมเด็จพระบรมราชินี “ไม่สามารถ อดกลั้น

ความสลดพระทัยได้” ยิ่งกล้าได้เถียงพูดจาตามพระทัยทุกอย่าง...”^{๓๗}

มีเรื่องเล่าจากช่างถ่ายภาพยนตร์กลุ่มหนึ่งที่สะท้อนถึงความ “เรียบร้อย” ของการปฏิวัติได้ดี คือเรื่อง นายมานิต วสุวัต นายกระแสด วสุวัต และหลวงกลการเจนจิตจากภาพยนตร์เสียงศรีกรุงตระเวนถ่ายหนังการปฏิวัติตั้งแต่เข้าจนเที่ยงแถวบริเวณลานพระบรมรูปทรงม้าและถ่ายอะไรต่ออะไรอีกเยอะ ตกปายได้รับโทรเลขจากบริษัทหนังฮอลลีวู้ด ๓ บริษัท บอกว่าขอซื้อหนัง “คูเปเตต้า” จะคิดราคาเท่าไรเอาทั้งสิ้น ทั้งสามคนดีใจกันมากเพราะคงจะได้เงินเยอะ รีบล้างหนังที่ถ่ายไว้ทั้งหมดใส่กล่องส่งกะสีกลม ๆ แบน ๆ สำหรับใส่ม้วนหนัง แยกแยะออกไปให้ทั้ง ๓ บริษัท พร้อมกับเขียนภาษาอังกฤษอธิบายภาพทั้งหมด ราวอาทิตย์กว่า ๆ ๒ บริษัทตอบมาว่า Coup d'etat ไม่เห็นมียิงกันเลยสักม้วนเดียว เพราะฉะนั้นไม่ซื้อ ส่วนอีกบริษัทหนึ่งไม่ตอบเลย^{๓๘}

การ “ออมชอม” และการถือคติ “ไม่เป็นไร” นิสัยประจำตัวคนไทย จะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้การปฏิวัติผ่านไปอย่างเรียบร้อยแค่ไหนไม่มีใครประเมินได้แน่นอน แต่ที่รู้แน่ ๆ คือการที่เหตุการณ์จบลงโดยไม่เสียเลือดเนื้อ^{๓๙} ก็เพราะทั้งกลุ่มอำนาจเก่าและกลุ่มอำนาจใหม่ต่างประ

^{๓๖} สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย (รวบรวม), เบื้องแรกประชาธิปไตย อ้างแล้ว, หน้า ๔.

^{๓๗} กจช. (๒) สร.๐๒๐๑.๙๒/๑๓, คำแปลหนังสือพิมพ์กัมพูชพจมาน เรื่อง “ข่าวประเทศสยาม” นายพันตรีหลวงเรืองเดชอนันต์ ผู้แปล ๙ กรกฎาคม ๒๔๗๕.

^{๓๘} ขุนประเสริฐมาตรา, ๘๐ ปีของข้าพเจ้า, หน้า ๓๕๖-๓๕๗.

^{๓๙} ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน มีเพียงนายพลตรีพระยาเสนาสงคราม ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ถูกยิงเพราะต่อสู้ พระยาพลพลพยุหเสนา ก็ได้มีจดหมายไปขอโทษทันทีว่าเสียใจอย่างมาก ขอภัยด้วย เพราะผู้ก่อการไม่ได้ตั้งใจจะให้เกิดเรื่องเช่นนี้ขึ้น ดู กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๕ พระยาพลฯ - นายพลตรีพระยาเสนาสงคราม ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕.

เมื่อกำลังของแต่ละฝ่ายไม่ถูก ประกอบกันทุก
อย่างเกิดขึ้นรวดเร็ว คิดไม่ทัน ตั้งตัวไม่ทัน จึง
ต้องประจวบกันไว้ก่อน แล้วค่อยต่อรองอำนาจ
กันภายหลัง

“งานจำเป็น” เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน
ผ่านพ้นไปแล้ว แต่คณะผู้ก่อการมี
“งานสำคัญ” รออยู่อีกมาก^{๔๐} ทั้งงานตั้งสภา ตั้ง
รัฐบาล งานปลุกคนไทยผู้ไม่สนใจการเมืองให้
เข้ามาสนับสนุน แต่งานที่คณะผู้ก่อการจำเป็น
ต้องทำมากที่สุดและด่วนที่สุด คือการตัดรอน
อำนาจของพวกเจ้ากลับเป็นงานที่ยากแสนเหี้ย
เพราะคณะผู้ก่อการชาดบารมี ชาดคนช่วยทำ
งาน แถมยังมีศัตรูรอบทิศ ทั้งทหาร ตำรวจ ประ
ชาชน^{๔๑} ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ คนไทยกลัวเจ้ายัง
กับหนูกกลัวแมว ข้าราชการผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง เคย
ให้ทัศนะว่า “พวกที่เกิดมาในสมัยหลัง ๆ คงจะ
ไม่ทราบว่าจะพระเจ้าแผ่นดินในสมัยนั้น (สม
บูรณาญาสิทธิราชย์) มีพระราชอำนาจมาก
มายเพียงใด และทุก ๆ คนมีความเกรงกลัวท่าน
เพียงใด แม้แต่ได้เข้าไปอยู่ใกล้พระองค์ท่าน
บางคนก็สิ้นเสียแล้ว ยิ่งท่านรับสั่งด้วยเราก็ก็นึก
จะงะขึ้นไปอีก ถ้าถูกท่านกริ้วแล้วบางคนถึง
ล้มเจ็บไปหลายวัน และนับว่าเป็นการได้รับ
เคราะห์อย่างใหญ่หลวง...”^{๔๒}

การดำเนินแผนงานของคณะผู้ก่อการใน
ช่วงต่อมาจึงขาดความเป็นตัวของตัวเองและมี
ลักษณะประนีประนอม เช่นเมื่อกรมพระกำ
แพงเพชรจักรโยธินและกรมหลวงสิงหวิกรม
เกรียงไกร เสด็จกลับกรุงเทพฯ พร้อมขบวนเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๆ ที่ทรงดำรง
ตำแหน่งสำคัญและทรงเป็นเป้าโจมตีของคณะผู้
ก่อการมาตั้งแต่ต้น แต่ก็ไม่มีใครกล้าเข้าจับกุม
ปล่อยให้ออกไปประทับที่วังได้ตามปกติ คงอัญ
เชิญแต่พระองค์เจ้าอลองกฎ รองเสนาบดีกลาโหม
และพระยาพิชัยสงคราม แม่ทัพที่ ๑ ไปเป็นประ
กันที่พระที่นั่งอนันตสมาคมแทน และในวันนั้น
เอง หลวงประดิษฐมนูธรรม ผู้แทนคณะผู้ก่อ
การเข้าเฝ้าทูลขอพระราชทานอภัยโทษ^{๔๓}

คณะผู้ก่อการต้องเล่นบท “ลมุลลม่อมและ
เด็ดขาด”^{๔๔} กับกลุ่มอำนาจเก่าอยู่ตลอดเวลาเช่น
เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ยอมลงพระนามในพระราชบัญญัติธรรมนูญ
การปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ.
๒๔๗๕ ในวันที่ ๒๗ มิถุนายน คณะผู้ก่อการ
ถวายการตอบแทนด้วยการปล่อยเจ้านาย ๖
พระองค์ในวันรุ่งขึ้น คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล หม่อมเจ้าพงศ์รุจา

^{๔๐} พระยาทรงสุรเดชคนสำคัญของคณะผู้ก่อการให้สัมภาษณ์ว่า “ผมไม่เคยถือว่างานวันที่ ๒๔ มิถุนายน เป็นงาน
สำคัญ...ผมถือเป็นเพียงงานจำเป็นเท่านั้น ส่วนงานบริหารต่อไปจากนั้นเป็นงานสำคัญ...” หนังสือพิมพ์ประชา
มิตร, “พระยาทรงสุรเดชว่า ผู้ก่อการสัญญาว่า...จะไม่เผด็จการ...”, ๑๒ สิงหาคม ๒๔๗๑.

^{๔๑} กอช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๒๗ บันทึกถึงพระยาทรงสุรเดช ไม่ลงวันที่

^{๔๒} หลวงสุทมนนัยประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔

^{๔๓} “พระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พุทธศักราช ๒๔๗๕” ประวัติการของ
ประเทศสยามในการเปลี่ยนแปลงพระธรรมนูญการปกครองใหม่ อ้างแล้ว หน้า ๔๑ - ๔๔.

^{๔๔} กอช. สร.๑๒๐๑.๑๖/๙ คำแถลงการณ์ของคณะราษฎร, ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

รุจิวิชัย หม่อมเจ้าหญิงพัฒนายุ ดิศกุล และ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร์ จิตรพงศ์ แต่มีข้อแม้ว่า ทุกพระองค์ต้องให้สัตย์ปฏิญาณเป็นลายลักษณ์อักษรที่ “จะไม่กระทำการใด ๆ อันจะพึงเป็นภัยแก่**คณราชวร** ทั้งด้วย กาย และ วาจา ใจ” ถ้าปรากฏว่าผิดคำปฏิญาณ “ขอให้**คณราชวร** จัดการ...ตามที่เห็นสมควร”^{๔๕} พร้อมกันนี้คณะผู้ก่อการสังหารคุมวังทุกวังไว้แน่นหนา แต่ออกแถลงการณ์ในเชิงแก้ตัวว่า เพื่อป้องกันภัยส่วนพระองค์ ไม่ใช่เป็นการควบคุม^{๔๖}

พวกเจ้าซึ่งมีประสบการณ์และบารมีสร้างสมมานาน ก็หาช่องทาง“ลองเชิง”กับคณะผู้ก่อการ ทำให้ฝ่ายหลังต้องคอยสอดส่องพฤติกรรมเจ้านายอย่างใกล้ชิดและใช้อำนาจบังคับเมื่อมีโอกาส เช่น กรมพระกำแพงฯ ทรงขอเสด็จไปประชุมโรตารีคลับที่ประชุมเป็นประจำทุกอาทิตย์ และทรงเป็นองค์นายกรฯ โดยสัญญาว่าจะไม่รับสั่งเกี่ยวกับการเมืองอย่างเด็ดขาด คณะผู้ก่อการไม่ยอมอนุญาต ถวายเหตุผลว่า“เพื่อความปลอดภัยของพระองค์ ควรงดไว้ชั่วคราว”^{๔๗} พร้อม ๆ กันนั้นเจ้านาย ๕ พระองค์ คือ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน กรมหลวงสิงหนวิกรมเกรียงไกร พระองค์เจ้าธานีนิวัติ หม่อมเจ้าหญิงสิริน

พารเสนอโสมกุลและพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐมถูกคณะผู้ก่อการ “ปราม” ด้วยการกราบบังคมทูลฟ้องพระเจ้าอยู่หัวว่า “ได้ใช้ถ้อยคำอันเป็นเสียหนามแก่ความสงบ...เสียดสี**คณราชวร**ด้วยอาการอันไม่สมควร...” ขอให้ทรงช่วยปรับความเข้าใจ^{๔๘} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงปฏิบัติตามคำขอ ทรงปรารภกับเจ้าพระยาอรรพวงศพิพัฒน์ เสนาบดีกระทรวงวังว่า “ฉันเห็นว่าถ้าเป็นจริงดังนั้น ก็ไม่สมควรเลย” ทำให้เจ้านายพระองค์หนึ่งในกลุ่มนั้น คือพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภาต้องรีบเสด็จมาขอพระองค์กับ**คณราชวร** และทรงให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่คิดร้ายต่อ**คณราชวร**ด้วยประการใด ๆ ^{๔๙}

คณะผู้ก่อการกล้าทำงานหักหาญมากที่สุดเมื่อทูลขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกาศปลดพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเสนาบดี ๖ พระองค์ รองเสนาบดี ๑ พระองค์ (กระทรวงกลาโหมมีตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงเดียว) และเสนาบดีชั้นเจ้าพระยาอีก ๒ คน ออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน มีเพียงเสนาบดีกระทรวงวัง และกระทรวงมหรธรรไม่ถูกปลด แต่เปลี่ยนชื่อตำแหน่งจากเสนาบดีกระทรวงวัง

^{๔๕} คำปฏิญาณของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีรวบรวมไว้ใน กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๑๓ แต่ละรายจะเขียนแยกต่างหาก ต่างวันเวลากัน สดแล้วแต่คณะผู้ก่อการจะปล่อยตัวเมื่อไหร่

^{๔๖} คำแถลงการณ์ของ**คณราชวร**, ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๔๗} กจช. สร.๐๒๐๑.๔/๔, นายพันโทพระอร่ามฯ นายช่างอำนวยการวิทยุ-นายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา, ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕, และ พระยาทรงสุรเดช - นายพันโทพระอร่าม ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๔๘} กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๔ พระยาพลพลพยุหเสนา - กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๗, ๒๘ มิถุนายน ๒๔๗๕

^{๔๙} ประวัติการปกครองประเทศสยามฯ อ้างแล้ว, หน้า ๗๙-๘๑ ต่อมาภายหลังพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา ทรงส่งต้นฉบับสุนทรพจน์เรื่องการปกครองในระบอบใหม่ที่ประทานแก่**คณราชวร**นครปฐมไปให้**คณราชวร**เป็นที่ชื่นชมมาก **คณราชวร**กล่าวสรรเสริญว่า “...เป็นเจ้าที่รักษาดีพระองค์หนึ่ง สมควรเป็นเยี่ยงอย่างแก่เจ้าอื่น ๆ ได้” กจช. สร. ๐๒๐๑.๔/๒๒ พระยามโน-พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา ไม่ลงวันที่ กรกฎาคม ๒๔๗๕.

พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕

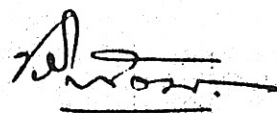
ขอพระราชทานกราบบังคมทูล จอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ในวันนี้อันเป็นวันศุภวารที่ตรงกับวันประสูติ
ของใต้ฝ่าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าในนามคณะราษฎร
ขอประทานถวายพระพร ขอให้ใต้ฝ่าพระบาททรงพระสราญ.

ความนี้ควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

เจ้ากรมหมื่น หม่อมฟ้าเจ้าพรหม พรหม
พลพรหมพรหม หม่อมคัมภีร์พรหมพรหม
| หม่อมจันทน์พรหมพรหม
ทูลเกล้าฯ ถวายพรหม หม่อมจันทน์พรหมพรหม
พรหม ทูลเกล้าฯ ถวายพรหมพรหม

เป็นผู้สำเร็จราชการพระราชวังและเสนาบดีกระทรวงมหรธรร เป็นราชเลขาธิการ^{๕๐} อย่างไรก็ดี ตาม ทันทิที่ข่าวกระจายออกไป คณะผู้ก่อการได้รับบัตรสนเท่และใบปลิวท้วงติงว่า ได้เกิดเสียงลือในหมู่ประชาชนและข้าราชการว่า คณะผู้ก่อการไล่คนออกแล้วกลับเอาเพื่อนและญาติเข้าแทน “กลายเป็นเรื่องส่วนตัว ไม่ใช่เพื่อชาติ” บางฉบับถึงกับบอกให้ผู้ใหญ่ในคณะก่อการ “รังพวกหนุ่ม ๆ ไว้ให้มาก”^{๕๑} เพียงแค่นี้คณะผู้ก่อการก็หวั่นไหว รีบส่งจดหมายถวายพระพรสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เพราะวันที่ ๒๙ มิถุนายน ตรงกับวันประสูติ^{๕๒}

ท ึ่งอาทิตย์ผ่านไป คณะผู้ก่อการตั้งสภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎรเข้าบริหารประเทศ แต่สถานการณ์ทั่ว ๆ ไปยังไม่น่าไว้วางใจ มีรายงานข่าวเรื่องเจ้าจะปฏิวัติซ่อนยัดอำนาจเป็นระยะ ๆ ทั้งข่าวกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกรทรงเตรียมการรบทางบกได้ ข่าวกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงสั่งซื้ออาวุธยุทธภัณฑ์จากอังกฤษมาสู้รบกับคนราษฎรข่าวหม่อมเจ้าทองทิมาฯ ทองใหญ่ ผู้บัญชาการ กอง

พลที่ ๒ และพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ สมุหนเทศาภิบาลมณฑลพายัพ ทรงเตรียมการแข็งเมืองทางฝ่ายเหนือร่วมกับคณะ “พวกรักเจ้า”^{๕๓} คณะผู้ก่อการจะเชื่อข่าวเหล่านี้แค่ไหนไม่มีหลักฐานยืนยัน แต่ความระแวงพวกเจ้ามีอยู่มาก องค์ประกันและตัวประกันอีก ๒๑ คน ยังคงถูกขังอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเจรจายอให้ปล่อยออกมา เพราะ “เมืองไทยจะกลายเป็นแม็กซิโก ยิ่งกักไว้นานทำให้รู้สึกว่าการภายในไม่ปกติ”^{๕๔} แต่คณะผู้ก่อการจะยอมให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯประทับอยู่ในเมืองไทยไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแนะนำให้เสด็จออกไปต่างประเทศ ได้ทรงเล่าเหตุผลให้กรมพระนครสวรรค์ฯฟังเอง เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงพบกันที่เมืองเมดินา เกาะสุมาตรา ในปลายเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ว่า “เสียใจเหลือเกิน กลัวจะเหมือนรัสเซียกับพระเจ้าซาร์ที่แรกก็ไม่เข้มงวด แล้วก็รัดเข้าไปทุกที ๆ จึงได้พูดกันที่ว่า ขอให้เสด็จออกไปเสียจากเมืองไทย”^{๕๕} ส่วนเจ้านายและข้าราชการอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ราชสกุลบริพัตร รวม ๑๗ คน ได้ยื่นคำร้องถึงประ

^{๕๐} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙, วันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๔๗๕ หน้า ๑๘๐-๑๘๒ พระนามและชื่อเสนาบดีที่ถูกปลด คือ (๑) สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต กระทรวงมหาดไทย (๒) กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม (๓) กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร กระทรวงกลาโหม (๔) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลองคต รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม (๕) พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (๖) กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ กระทรวงการต่างประเทศ (๗) พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กระทรวงธรรมการ (๘) เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตัน บุนนาค) กระทรวงเกษตราธิการ (๙) เจ้าพระยาศรัทธาธรรมมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) กระทรวงยุติธรรม

^{๕๑} กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๒๗ ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม-เจ้าคุณทรง ไม่ลงวันที่, เพื่อนนักเรียนนอกเก่า-เจ้าคุณ ไม่ลงวันที่

^{๕๒} กจช. สร.๐๒๐๑.๘/๔ นายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาขอพระราชทานกราบบูลจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต, ๒๙ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๕๓} กจช. สร.๐๒๐๑.๑๖/๓๕, เขียน แก้วศิริวงศ์ - ได้เท่า, ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๕.

^{๕๔} นายหนนวน, เจ้าฟ้าประชาธิปก ราชนผู้มืราช (บริษัทยูนิติโพเรส จำกัด, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๐), หน้า ๓๒๐.

^{๕๕} พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง, อ้างแล้ว, หน้า ๗๖.

ธานคณะกรรมการราษฎร ขอให้ปล่อยตัว แต่ได้รับคำตอบว่า “...กิจการของคณะราษฎรยังไม่สุ่เรียบร้อยนัก จึงจำเป็นต้องขอให้ท่านอยู่ไปก่อน...” และกว่าจะได้รับ การปล่อยตัวจริง ๆ ก็เป็นวันที่ ๑๓ กรกฎาคม หลังจากทีพระยามโนปกรณ์นิติธาดานำเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อถวายความสัตย์ ^{๕๖}

หลังจากที่ผู้ก่อการยื่นคำขาดให้ออกจากเมืองไทย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เสด็จกลับมายังบางขุนพรหม เมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม ภายใต้การควบคุมของพันตรีหลวงอำนาจสงครามและคณะฯ ทหารเฝ้าวังอย่างแน่นหนา ปิดประตูทุกด้าน ห้ามคนเข้าออก และ ๑๑.๐๐ น. วันรุ่งขึ้น พระองค์พร้อมด้วยเสด็จกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินีและสมาชิกในราชสกุลบริพัตรทุกท่านก็เสด็จออกจากประเทศไทย โดยขบวนรถไฟพิเศษจากสถานีจิตรลดามุ่งตรงไปปิ่นัง พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบงทรงบันทึกว่า “จำได้ว่าโปรดของเราเอง ข้าพเจ้านั่งกลางระหว่างพ่อแม่ และพ่อทรงกุมมือไว้ตลอดทาง เด็ญาและคนอื่น ๆ โปรดอะไรนิกไม่ออกเลย จำได้แต่แห่ล้อมไปด้วยรถทหารและรถเกราะเคียงข้าง ๒-๓ คัน” ^{๕๗}

ในวันที่จะเสด็จออกจากเมืองไทย สมเด็จพระ

เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ทรงมีลายพระหัตถ์มอบวังขุนพรหมเป็นค่าไถ่ถอนอิสรภาพตามที่คณะปฏิวัติเจรจาต่อรอง ความตอนหนึ่งในลายพระหัตถ์มีว่า “...เมื่อได้พลีแรงงาน กำลังกายทำการให้แก่ชาติโดยสุจริตและความหวังดีเป็นเวลาช้านานเกือบถึง ๓๐ ปีแล้ว และเมื่อพ้นจากหน้าที่ที่จะทำการให้แก่ชาติด้วยน้ำแรง ยังสละทรัพย์อันมีค่าสูงให้เป็นชาติพลีอีกชั้นหนึ่ง ดังนี้แล้ว หากว่าจะยังถูกขึ้นชื่ออยู่ว่าเป็นผู้เอาเปรียบชาติและประชาชนชาวไทย ก็เป็นอันสุดปัญญาของฉันทที่จะทำให้เห็นใจได้” ^{๕๘}

การเสด็จออกจากประเทศของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ น่าจะตัดเหตุการณ์จากลุ่มนวาย ซึ่งอาจจะมิขึ้นได้ แต่นั่นเป็นเพียงความคาดหวัง เพราะในความเป็นจริงความไม่เข้าใจกันระหว่างกลุ่มอำนาจเก่ากับกลุ่มอำนาจใหม่ มีมากเกินไปจะประสานรอยร้าวคณะปฏิวัติเองตระหนักในเรื่องนี้ดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีรับสั่งไว้ว่า “....การเขียนประกาศกับการกระทำของคณะราษฎรเปรียบเหมือนเอาผ้ามาจะทำธง แล้วเอามาเหยียบย่ำเสียให้เปรอะเปื้อน แล้วเอามาชักขึ้นเป็นธง จะเป็นเกียรติยศดงามแก่ชาติหรือ...เมื่อไม่นับถือกันแล้วจะให้ป็นกษัตริย์ทำไม...แต่จะยอมอยู่ไปจนเหตุการณ์สงบ...” ^{๕๙} ☉

^{๕๖} กษ. สร.๐๒๐๑.๑๖/๗ จดหมายจากประธานคณะกรรมการราษฎร-ผู้ถูกคุมขัง ๘ กรกฎาคม ๒๔๗๕ แล กษ. สร.๐๒๐๑.๑๖/๗ พระยามโน-เจ้าพระยามหิธร ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๗๕.

^{๕๗} เพิ่งอ้าง, หน้า ๖๙.

^{๕๘} ไบรด์ดู แดมสุข นูนนท์, “ประวัติวังบางขุนพรหม” ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ธนาคารแห่งประเทศไทย ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๕, หน้า ๓๔๖ และก่อนหน้านี ๒ วัน คณะราษฎรได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้วังปารุสวัน พระที่นั่งอนันตสมาคมและสวนสราญรมย์อย่างเป็นทางการ กษ. สร.๐๒๐๑.๑๖/๑๖ เจ้าพระยาวรวงศ์ - พระยาพลพลพยุหเสนา, ๒ กรกฎาคม ๒๔๗๕.

^{๕๙} บันทึกกลับเหตุการณ์เมื่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎร นำผู้แทนคณะราษฎร เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๕, อ้างในนายหนวย, อ้างแล้ว, หน้า ๓๑๘.

มหาวิทยาลัยศิลปากรกำหนดจัดงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีเกิด ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
ผู้วางรากฐานการศึกษาศิลปะร่วมสมัยของไทย และเป็นผู้ร่วมก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร ระหว่าง
วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๓๕ - วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๓๖

กิจกรรมของงาน

๑. การจัดตั้งกองทุน “๑๐๐ ปี ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี” เพื่อสนับสนุนการเรียน การศึกษา
ด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ ในสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ
๒. การจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ จัดประชุมสัมมนาทางวิชาการและการบรรยายพิเศษใน
หัวเรื่องต่าง ๆ เช่น “สถานภาพของศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทย” “ศิลปะกรรมภูมิภาค
ตะวันตก” “การให้ความรู้ทางศิลปะแก่ประชาชน” และ “การวิเคราะห์คุณค่างานสร้างสรรค์
ทางด้านศิลปะและวิชาการศิลปะของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี” เป็นต้น
๓. การจัดนิทรรศการ จัดนิทรรศการเรื่องต่าง ๆ เช่น “นิทรรศการอนุสาวรีย์ในประเทศไทย”
“นิทรรศการภาพพิมพ์นานาชาติ” “นิทรรศการผลงาน ๑๖ ศิลปินชั้นเยี่ยมแห่งชาติ” และ
อื่น ๆ
๔. การจัดทำหนังสือชุด ว่าด้วยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ในแง่มุมต่าง ๆ รวม ๕ เล่ม
๕. การจัดทำตราไปรษณียากร ฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
๖. การจัดทำของที่ระลึกต่าง ๆ เช่น เซรามิคและเหรียญโลหะภาพเหมือนศาสตราจารย์ศิลป์
พีระศรี เสื้อยืด แก้วน้ำ ภาพโปสเตอร์ และอื่น ๆ